

dr Tomasz Prusiński
Katedra Psychologii
Uniwersytetu Pedagogicznego
w Krakowie

Trudności z badaniem przyjaźni. Psychologiczne i społeczne wymiary współczesnych relacji przyjacielskich

Wprowadzenie

Przyjaźń jest dla nauk społecznych, w tym zwłaszcza dla psychologii, fundamentalnym przedmiotem badania. Jest bowiem związkiem uniwersalnym, który dotyczy wszystkich, ponieważ każdy bierze w nim udział. Relacja przyjaźni jest ważnym elementem funkcjonowania każdego człowieka, począwszy od pierwszych miesięcy jego życia, kiedy właściciel budowanych z różnym przebiegiem powrotem, przez zmienne okresy czasu i przestrzeni, przyjaźni używa zróżnicowanych ilościowo i odmiennych jakościowo strategii by powoływać nowe i utrzymywać dotychczasowe (Brooks, 2002).

Nawiązanie określonej przyjaźni, a następnie funkcjonowanie w niej i ewentualne jej zakończenie jest istotnym wskaźnikiem rozwoju emocjonalnego, poznawczego (Gross i inni, 2006), osobowego, a zwłaszcza społecznego człowieka (Pahl, 2008). Poprzez określenie jakości utrzymywanych przyjaźni można operacjonalizować dobrostan psychiczny funkcjonowania jednostki, a zatem szacować wartość i jakość jednostkowego życia, istotę ludzkiego szczęścia. Przyjaźń jest jego najbardziej frontalnym wymiarem (por. Seligman, 2005). Przyjaźń jest też istotną wtórną potrzebą, która będąc motywatorem, zapewnia realizację potrzeb bardziej podstawowych, jak chociażby potrzeby uznania, podziwu, intymności i bliskości (Gasiul, 2015).

Relacja przyjacielska jest fenomenem ahistorycznym występującym we wszystkich typach społeczeństw. Różne rozproszone badania empiryczne pochodzące z różnych części globu pozwalają postawić wniosek, że przyjaźń koreluje z takimi zmiennymi jak: większa zdrowotność, mniejsza przestępczość, poczucie dobrobytu, lepsze szkoły czy w końcu wydajniejsza gospodarka (por. Halpern, 2005). Badacze społeczni zwracają uwagę na wielość odmiennych koncepcji przyjaźni i funkcji, jakie ta ostatnia spełnia w różnych społeczeństwach.

Dla socjologów istnieją tylko nieliczne cechy relacji przyjacielskiej, które bezsprzecznie przynależą do rdzenia tego fenomenu wydają się mieć charakter uniwersalny, kiedy inne, a jest ich zdecydowana większość, zdają się zmieniać w czasie i w zależności od obowiązujących form społeczeństwa (Keller, 2004). Psychologia, przynajmniej na poziomie teoretycznym, wydaje się stać zasadniczo na stanowisku zgoła odmiennym. Choć, jak okaże się w dalszej części tego artykułu, obie nauki w opisie tego zagadnienia dotyczą nie zawsze tych samych płaszczyzn, jednak w przekonaniach psychologów i socjologów nie istnieje sprzeczność, raczej można rzec, że są to podejścia komplementarne,

a samej odpowiedzi na pytanie o fenomen przyjaźni nie gmatwiają tylko uzupełniają ją i czynią zasadniczo bardziej zrozumiałą.

Proces czynienia danego zagadnienia bardziej zrozumiałym nie należy jednak mylić z pełną, pewną, jak również metodologicznie komunikowaną i co ważniejsze sprawdzalną wiedzą na jego temat. W tym zakresie psychologia, jak również socjologia, nie osiągnęły wyczerpania własnych możliwości (Adams, Blieszner, De Vries, 2000). Pytanie o przyjaźń wydaje się być bardziej jak nigdy wcześniej aktualne i ciągle otwarte. Autor artykułu nie podziela znanego wyżej pesymizmu poznawczego socjologów, jak również optymizmu poznawczego większości, zwłaszcza amerykańskich, psychologów. Zagadnienie to zwłaszcza w kontekście współczesnych przemian w zakresie sposobów życia, jak i form komunikowania, jest złożone, a jego pojęcie płynne. Przyjaźń wydaje się wymykać jednoznacznym definicjom (Szarota, 2014).

Obecnie w przestrzeni naukowej prace z zakresu relacji przyjacielskich budowane są w dużej mierze na badaniach empirycznych, jednak cenne analizy teoretyczne należą do amerykańskich psychologów (Brooks, 2002; Oswald, Clark, 2003; Medeiros i inni, 2011). Należy zauważyć, że temat przyjaźni nie jest praktycznie obecny w polskiej psychologii. Chociaż w kilku nowszych pracach wspomina się wartość tego zagadnienia to jednak rzadkością są prace empiryczne, które w ostatniej dekadzie pojawiły się w polskiej przestrzeni naukowej (McAndrew, Rybak, 2006; Szczepańska, Gawel-Luty, 2009).

Jak wskazuje Szarota (2014), chociaż temat ten może wydawać się aktualnie nieistotny, wręcz może „zalatywać naukową prehistorią”, czy być nieatrakcyjnym badawczo, to jednak jest to przeświadczenie błędne. Badanie relacji przyjacielskich zwłaszcza dziś, w kontekście przemian kulturowych i społecznych, stanowi ważny cel badawczy. Przyjaźń to relacja, obok relacji miłosnych oraz rodzinnych czy sąsiedzkich (nakazanych instytucjonalnym przymusem), istotna z punktu widzenia dobrostanu człowieka oraz ważny fundament kapitału społecznego, stąd jej badanie staje się zadaniem fundamentalnym i godnym najwyższego zaangażowania. Obecny stan wiedzy i badań na temat przyjaźni jest wynikiem kilku istotnych problemów, z jakimi należy się zmierzyć angażując się w to właśnie zagadnienie (por. Spencer, Pahl, 2006).

1. Kwestie definicyjne

Nauka zna zasadniczo dwa podstawowe powody dla których dany fenomen boryka się problemami definicyjnymi. Wszelkie inne są wtórne wobec nich.

W istnienie danego fenomenu można powątpiewać, czyniąc tym samym solidne podstawy do tego, by w ogóle nie zajmować się danym zagadnieniem na gruncie nauki. Nauka może również niewystarczająco radzić sobie z definicją przedmiotu również z tego powodu, że choć istnienie danego zjawiska ma charakter niezaprzeczalny, to jednak wkrada się w przestrzeń operacjonalizacji kwestia wieloznaczności tego pojęcia, problem uwikłania go w inne, graniczące z nim zagadnienia. Problemy związane z definiowaniem pojęcia przyjaźni zdają się wypływać z drugiego z przytoczonych powodów.

Badania nad przyjaźnią w psychologii mają bogatą tradycję. I choć dostarczanego z badań empirycznych materiału nie brakuje, przestrzeń kryteriów definicyjnych nadal jest niejednorodna, zaś sama

przyjaźń, jeśli by opierać się na skonstruowanych dotychczas definicjach, mylona jest z innymi bliskimi relacjami.

Większość cech przyjaźni można w jakimś zakresie odnaleźć w innych bliskich związkach. Przyjaźń też jest zarówno rodzajem relacji jak również cechą, którą można przypisać innym relacjom między ludźmi. Ludzie często określają inne rodzaje relacji tak, jakby były one przyjaźnią. Usłyszeć można czasami: „*Ona jest moją matką, ale przede wszystkim odkąd opuściłem dom rodzinny jest moją najlepszą przyjaciółką.*” lub „*Mój brat jest moim najlepszym przyjacielem*”. Ludzie mieszają przestrzenie związków rodzinnych i przyjacielskich, zaliczając niektórych krewnych do grona przyjaciół, zaś niektórych przyjaciół traktują jak członków rodziny, wyrażając się o kimś: „*Jesteś dla mnie jak ojciec*”. Przyjaźń, choć nie wydaje się być terminem pustym, to jednak desygnaty innych terminów zdają się posiadać cechy przyjaźni.

Być może należy iść w ślady Krokosa (2000), który próbując zdefiniować w sposób klasyczny pojęcie wolności konstatuje, że uprawnioną wydaje się jedynie próba określenia pojęcia poprzez wskazanie na to, czym to pojęcie *nie* jest. Małżeństwo wydaje się zawierać wiele cech przyjaźni, ale nie wszystkie cechy małżeństwa spełnione są przez przyjaźń.

Jedną z prób określenia przyjaźni można odnaleźć w pracach Adelman, Parksa i Albrechta (2000). Autorzy skupiają się na pięciu cechach przyjaźni. Relacja przyjaźni jest związkiem dobrowolnym, zakłada równość pozycji, pomoc, wspólne zajęcia oraz zaufanie i wsparcie emocjonalne. Sami autorzy podkreślają, co istotne, że przyjaźń jako termin nieprecyzyjny, pozwala się w powyższy sposób określić, jeśli zawęzi się jego definicję do północnoamerykańskiego i zachodnioeuropejskiego modelu.

Rozwijając zawartość znaczeniową wymienionych cech relacji przyjacielskiej podkreślić należy, że o ile w rodzinie rodzimy się, o tyle przyjaciół możemy sobie wybrać. Świadomość wyboru odróżnia przyjaźń od większości związków zawodowych i krewniaczych. Przyjaźń opiera się również na przekonaniu o równości uczestników relacji przyjaźni pod względem pozycji społecznej. W większości badań amerykańskich podkreśla się, że ludzie będący w relacji przyjaźni to ci, którzy pomagają sobie wzajemnie oraz dzielą wspólne aktywności. W końcu ważnym wymiarem przyjaźni jest wsparcie emocjonalne i zaufanie. Ten ostatni ze wskazywanych w tej definicji wymiarów ma zapewnić realizację różnych ludzkich potrzeb, takich jak: bliskość, odczuwanie przywiązania, możliwość intymnych zwierzeń.

Definicja ta wydaje się na pierwszy rzut oka bardzo atrakcyjną, niemniej jednak tak nie jest. Większość cech budujących tu opis relacji przyjacielskiej, na przykład dobrowolność czy wsparcie emocjonalne, równie dobrze może opisywać związek o charakterze miłosnym. Inna cecha, chociażby wspólne aktywności wskazywać mogą na inne związki: rodzinne czy zawodowe. I choć można powiedzieć, że większość zajęć w rodzinie podejmowanych jest z poczucia obowiązku mniej zaś z powodu czystej radości z samego ich wykonywania, to zwłaszcza współcześnie wiele związków zawodowych łączy się ze wspólnym spędzaniem czasu wolnego. W relacjach zawodowych, podobnie jak w przyjaźni, wspólne aktywności są po prostu działaniem dla nich samych. Na uwagę zasługuje jeszcze jedna kwestia - jeśli wzajemną pomoc uczynić fundamentalną cechą relacji przyjaźni, to należy doprecyzować rozumienie tego pojęcia. Jak wskazywał Allan (1983), przyjaciele zazwyczaj troszczą się o siebie, ale nie opiekują sobą nawzajem. Przyjaźń zatem dostarcza pomocy drobnej i doraźnej, zaś inne relacje, chociażby małżeńskie czy rodzinne, wsparcia długoterminowego.

Na podobną definicję przyjaźni wydaje się wskazywać Medeiros i jego zespół (2011), kiedy wylicza takie cechy jak wyraźne głębsze relacje, które powinny zawierać wzajemność, intymność i zaufanie, dobrowolność, spędzanie czasu wspólnego.

Jeszcze inni badacze, próbując poradzić sobie z definicyjnym patem, poza wskazaniem cech konstytuujących relacje przyjacielskie, takich jak: wsparcie i pomoc, autonomia i integracja, zaufanie i intymność, podkreślają potrzebę określenia poziomu wartości tych cech w relacji przyjaźni i dopiero przypisania wyłącznie tego poziomu cechy przyjaźni w jej definicji (Keller, 2004).

Innym pomysłem wyjścia z impasu definicyjnego jest skupienie się przez niektórych badaczy na rozszerzaniu puli cech konceptualizujących przyjaźń. Spotkać można zatem dziewięć-klastrową propozycję Pattersona, Bettiniego i Nussbauma (1993) czy nawet piętnastowymiarową propozycję Parkera i de Variaesa (1993). Takie próby definicyjne budzą również głębokie wątpliwości, albowiem większość pojęć używanych w tych klastrowych definicjach pokrywa się wzajemnie na poziomie znaczeniowym, co raczej nie upraszcza sprawy, a wręcz gmatwa ją jeszcze bardziej.

W końcu niektórzy badacze wyróżniają style przyjaźni lub kategorie przyjaźni. Pahl (2008) wyróżnia na przykład trzy style przyjaźni. Pierwszy styl przyjaźni to styl oparty na korzyściach, gdzie różnym ludzkim aktywnościom i potrzebom towarzyszą inni przyjaciele. Z jednym towarzyszem rozmawia się o poezji, drugi zaś nadaje się na kompana wspólnych wyjazdów na wakacje. Drugi styl przyjaźni opartej na przyjemności, to ta, w której towarzysz jest podporą życia i wsparciem. W końcu jest trzeci styl - przyjaźni oparta na charakterze, gdzie to, co wiąże dwoje ludzi, to potrzeba czystego, bezinteresownego przebywania w obecności drugiego, budowania przestrzeni intymności i bliskości.

Rybak i McAndrew (2006) opisują natomiast poziomy przyjaźni, rozpoczynając od pojęcia znajomego i kolegi a kończąc na terminie bliski przyjaciel.

2. Wpływ kultury

Na problemy z definicją przyjaźni, ale również na trudności z dokonywaniem porównań między wynikami prowadzonych badań empirycznych, istotny wpływ ma fakt, że kultura odciska swoje piętno na rozumieniu pojęcia przyjaźni.

Jeśli dwa społeczeństwa, w których prowadzone są badania, fundowane są na podobnej tradycji kulturowej, czyli istnieje chociażby w pewnym zakresie konwergencja wartości i norm, to choć wytworzony zróżnicowany kulturowy kontekst wpływa na znaczenie pojęcia, to zniekształcenia w percepcji pojęcia są niewielkie i tym samym dokonywanie porównań jest uprawnione, a czasami owocne (por. Rybak, McAndrew, 2006). Tak jest chociażby w kulturze zachodnioeuropejskiej. Jeśli jednak porównujemy kulturę zachodnioeuropejską z chociażby z indyjską lub chińską, sprawa badań nad przyjaźnią staje się wysoce problematyczna, a wyniki porównań niejednokrotnie wątpliwe.

Istnieje niewiele badań dotyczących znaczenia przyjaźni w nie-zachodnioeuropejskich społeczeństwach lub społeczeństwach bardziej tradycyjnych, a jeszcze trudniej jest wyciągnąć na ich podstawie ogólne wnioski.

Przytoczone poniżej przykłady różnic międzykulturowych dotyczą badań nad bliskimi relacjami przyjaźni.

W pracach niektórych badaczy (Krappmann, 1996) odnaleźć można tezę, że tylko w nowoczesnych zachodnich społeczeństwach bliska przyjaźń jest wolna od silnych wpływów społecznych, zaś w kulturach azjatyckich wpływy i normy kulturowe definiujące różne postaci relacji przyjacielskich są zdecydowanie większe. Prawdopodobną jest również hipoteza, że emocjonalna zażyłość, będąca cechą podstawową przyjaźni jest charakterystyczna przede wszystkim dla związków przyjacielskich w zachodnim świecie (Keller, 2004). W gospodarkach rozwijających się lub postkolonialnych, gdzie dystrybucja dóbr nie jest w pełni zagwarantowana prawem, a sprawiedliwość realizowana jest w oparciu o zasadę: każdemu według pozycji społecznej lub zasług, pomoc innych wobec najbardziej potrzebujących jest niezbędna, zaś sama przyjaźń konstruowana jest instrumentalnie i zakłada długotrwałą nieustanną wymianę dóbr materialnych, niekoniecznie uwzględniającą zadośćuczynienie (Beer, 2001).

Istnieją również zasadnicze różnice międzykulturowe w rozumieniu ludzkiej wolności, autonomii czy dowolności, terminów wysycających pojęcie przyjaźni. Terminy te stanowią nieodłączny opis europejskiej koncepcji przyjaźni, zaś nie są już tak frontalnymi cechami dla opisu relacji przyjaźni w mniej zindywidualizowanych społeczeństwach azjatyckich (Keller, 2004).

Badania Gummeruma i jego zespołu (2003) pokazują natomiast, że choć bliska przyjaźń jest tak samo ważna dla dorosłych pochodzących ze społeczeństwa zachodnioeuropejskiego jak i chińskiego, to w zakresie rozumienia pojęcia przyjaźni wśród uczestników chińskich badań pojawia się zdecydowanie częściej i silniej podkreślana cecha altruizmu w relacji z drugim człowiekiem niż wśród badanych Europejczyków. Ci ostatni wysycają znaczenie przyjaźni hedonizmem i potrzebą realizowania własnej przyjemności, jak również skupiają się przeważnie na jakości interakcji i dotrzymywaniu słowa przez przyjaciela oraz na intymnych relacjach i bliskości.

O kulturowych wymiarach przyjaźni wspomina również Szarota (2014), jak również Maffesoli (2008). O ile ten drugi podkreśla istotne odmienności międzykulturowe w rozumieniu jednego z komponentów przyjaźni, a mianowicie zaufania, ten pierwszy zwraca uwagę, że w psychologii generalnie obowiązuje anglosaski, jeśli nie wyłącznie amerykański, sposób postrzegania stosunków międzyludzkich. Same zaś pojęcie używane do opisu przyjaźni, słowo *friendship* nie jest neutralne kulturowo. Za Wierzbicką (2007) podkreśla, że choć dopuszczalne jest badanie innych kultur za pośrednictwem angielskich słów *friend* i *friendship*, to nie zakładanie od samego początku, że słowa te niekoniecznie mają swoje ekwiwalenty w innych językach może doprowadzić do popełnienia błędu polegającego na tym, że anglosaski sposób postrzegania stosunków przyjacielskich założy się jako powszechnie obowiązującą normę.

Jak zostało już wspomniane, badania empiryczne przyjaźni w polskim kręgu kulturowym są bardzo ubogie. Brakuje również porównań międzykulturowych, a jeśli już jakieś istnieją, to prowadzone są zazwyczaj na niewielkich próbach badawczych dobranych w sposób niereprezentatywny (por. Rybak, McAndrew, 2006). Z badań Rybak i McAndrew wynika, pomimo wcześniej przyjmowanych odmiennych założeń, że Amerykanie konceptualizują swoje przyjaźnie na podobnym jak Polacy poziomie bliskości i zażyłości. Przyjaźnie charakteryzują się zbliżonym poziomem dynamizmu. W badaniach tych wyszła jeszcze jedna zaskakująca rzecz. Uczestników badań proszono o wypełnienie kwestionariuszy opisujących trzy rodzaje relacji przyjacielskich bliskiego przyjaciela, kolegi i znajomego. Jak się okazało Amerykanie bardziej jednoznacznie i spójnie niż Polacy określili każdą z wymienionych relacji. Za Szarotą (2014) należy wspomnieć o niepublikowanej jak do tej pory pracy naukowej Moore (2009), która choć

porównywała relacje przyjacielskie między Polakami i Brytyjczykami, to jednak nie udało jej się znaleźć istotnych różnic kulturowych.

Wobec poczynionych wyżej uwag należy podkreślić, iż trzeba być ostrożnym w poszukiwaniu podobieństw i różnic międzykulturowych w rozumieniu relacji przyjacielskich. Czasami relacja, która dla przedstawiciela jednego społeczeństwa jest określana jako bliska, dla innego jest dopiero luźną znajomością. Coś, co w jednej kulturze opisywane jest określeniem *intymność*, w drugiej określone jest co najwyżej słowem *bliskość*. Nie jest poważnym problemem jeśli badacze, znając różnice międzykulturowe i nieprzerwanie korespondując z nimi, pozostają na poziomie badań jakościowych i operując niewielkimi grupami, rozszyfrowują pojedyncze wypowiedzi. Poważne wątpliwości dotyczące formułowanych na podstawie badań empirycznych uogólnień pojawiają się wówczas, kiedy badacze dopuszczają się porównań międzykulturowych nie uwzględniając odmienności funkcjonowania charakterystycznych dla danej kultury i czynią to na poziomie badań ilościowych. Liczba pozwala definitywnie zagubić pomyłkę. Błędy w takich przypadkach są nie do wychwycenia.

3. Kultura ponowoczesna i transformacja relacji przyjacielskich

Pozostając dalej w przestrzeni relacji między kształtem osobistych przyjaźni a kulturą należy zwrócić uwagę na pojęcie dwoistości kultury (Sztompka, 2007). Otóż z jednej strony kultura dostarcza pulę zasobów do działania, jak powiadają niektórzy teoretycy, jest „skrzynką z narzędziami”. Ludzie czerpią z niej wartości, aby ustalać swoje cele, normy, środki działania, symbole, aby kształtować swoje relacje. O tym wymiarze konstytuowania relacji przyjaźni przez kulturę i zmienności tych form konstytucji była już mowa powyżej. Tu kultura wyposaża człowieka w pewną orientację poznawczo-aksjologiczną. Tym samym staje się ważnym czynnikiem determinującym, wyzwalającym, sprzyjającym, umożliwiającym, ale też czasami hamującym relacje społeczne i wszelką ludzką aktywność.

Z drugiej zaś strony kultura jest kształtowana i w sposób kreatywny przekształcana z powodu jednostkowych i kolektywnych działań. Ten proces wyłaniania się nowej kultury, bądź jak wolą zwolennicy obiektywizmu - istniejącej metamorfozy - wpływa wtórnie na ludzkie działanie i aktywność. W obecnym stopniowym procesie zmiany kultury ulegają transformacji wszelkie relacje przyjaźni, ponieważ zmiany kultury mają charakter globalny. Wielu badaczy (por. np. Bauman, 2003; Giddens, 2008; Habermas, 2000; Vattimo, 2006) uważa, że świat stoi na progu nowej epoki, a procesy zachodzące wzmacniają również zmianę obrazu przyjaźni. W dyskursie nauki mówi się o epoce późnej nowoczesności lub epoce ponowoczesnej.

Jak pisze Giddens (2008) największa trudność pojawia się wtedy, jeśli weźmiemy pod uwagę jedną z podstawowych komponent przyjaźni, jaką jest zaufanie. W kulturach tradycyjnych zaufanie w relacji przyjaźni miało zupełnie podstawowe znaczenie. Na wielkich obszarach geograficznych istniał dość jasno zaznaczony podział na „miejsowych i przybyszów”, czy „obcych”. Z czasem, co jest charakterystyczne dla nowoczesnych działań społecznych, zaczęto wchodzić w pozbawione braku zaufania interakcje z „anonimowym obcym”. Do niedawna przyjaźń przyjmowała w pewnym sensie postać braterstwa, podobnego do braterstwa towarzyszy broni czy braterstwa krwi i opierała się na takich wartościach jak: zaufanie, szczerłość czy honor. Przemiany kultury, powstanie społeczeństwa masowego, dominacja

organizacji biurokratycznych, załamanie dawnych form zakorzeniającej człowieka wspólnoty, czy rozwój komunikacyjnych technologii, zamieniły istniejące wcześniej zaufanie do osób, konstruowane na wzajemnej reakcji i zaangażowaniu, w zaufanie do bezosobowych systemów abstrakcyjnych, które z natury swej nie mogą zapewnić wzajemności czy bliskości.

Człowiek stał się samotny, ponieważ zaufanie do systemów ekonomicznych czy politycznych, wiedzy, ekspertów czy samej nauki, z psychologicznego punktu widzenia, nie przynosi takiej samej satysfakcji, jak zaufanie do osób. Życie osobiste ulega „rozrzedzeniu” i pozbawione zostaje stałych punktów odniesienia, sama zaś sfera prywatna staje się słaba i amorficzna, pomimo że to właśnie tutaj zaspokajają się wiele z podstawowych potrzeb życiowych. Osobiste związki, zdaniem Giddensa (2007) stają się w najlepszym wypadku kwestią hobby, blahym zajęciem czasu wolnego.

Przyjaźń ulega ciągłym przekształceniom, ale nie zanika. Wobec zmian kultury jest nadal sposobem nowego zakorzenia. Nadal istnieje silna potrzeba psychologiczna, by znaleźć innego, któremu można zaufać, jednak obecnie nie istnieją sytuacje społeczne, które by te związki instytucjonalnie zapewniały. Psychologowie społeczni i socjologowie zwracają również uwagę, że jeśli rozłożymy postnowoczesną przyjaźń na czynniki, to okaże się honor zastąpiony zostaje lojalnością, której jedynym oparciem jest płytka osobista sympatia, zaś szczerść zostaje wymieniona na autentyczność, czyli wymóg by inny człowiek wchodzący w relację przyjaźni był osobą jedynie otwartą i miał dobre intencje. Z tego jasno wynika, jak mocno zmienił się model przyjaźni w porównaniu z wcześniejszym. Przyjaciel nie jest kimś kto zawsze mówi prawdę, lecz kimś, kto stoi na straży emocjonalnego dobrego samopoczucia innego.

4. Deformacje przyjaźni

Szczególnie intensywnie przyjaźń przeobraża się w ostatnich dwóch dekadach. Bauman (2003) podkreśla, że chociażby z uwagi na zmianę stylu życia i funkcjonowania, ale również z uwagi na rozwój nowych form odpersonalizowanej komunikacji, dochodzi do zwichnięcia bezpośredniej, indywidualnej, angażującej wieloaspektowej bliskości. Okazuje się tym samym, że pewne przekonanie psychologów co do uniwersalności imponderabiliów przyjaźni zostaje zachwiane. Przyjaźń nie jest już fenomenem niezmiennym w czasie, a wprost przeciwnie jest pojęciem głęboko zależnym od bieżących racji kultury.

Obecnie, w dobie Facebooka i innych portali społecznościowych, które dają nieograniczone możliwości komunikacji w cyberprzestrzeni, wyłonił się nowy rodzaj przyjaźni. Jedni mówią, że jest to przyjaźń cyfrowa (Możdżyński, 2003) drudzy nazywają ją wirtualną (Henderson, Gilding, 2004; Szarota, 2014). Jej atrybuty daleko odbiegają od spektrum cech przypisanych tej tradycyjnej. Człowiek po pierwsze ma poczucie niczym nieskrępowanej dowolności. Jednym ruchem kciuka może nawiązać kontakt opierając się na reakcji własnego oka lub w jedną sekundę może kontaktu nie podejmować i odrzucić na zawsze. Relacja w Internecie ma zdecydowanie luźniejszy, często tymczasowy, charakter niż ta „twarzą w twarz” i jest podtrzymywana o tyle, o ile kontakt z drugą osobą jest źródłem bieżącej satysfakcji emocjonalnej.

Przyjaźń wirtualna nie nakłada na uczestników praktycznie żadnych obowiązków, a jeśli nawet one istnieją, to są nie sprecyzowane, niejasne i ogólnikowe. Z tego wynika pewna konsekwencja dla przyjaźni wirtualnej. Skoro jest to relacja sama przez się to w większości przypadków wszelkie napięcia

i trudności mogą być warunkiem wystarczającym dla pełnej erozji i w konsekwencji rozpadu przyjaźni (Giddens, 2007). Wszelkie nieporozumienia między partnerami, bardziej niż w relacji bezpośredniej, pozacyfrowej, zagrażają tutaj samej relacji. Specyficzne napięcia, „wymigiwanie się” od zobowiązań choć potrafiły tymczasowo zrazić do siebie partnerów tradycyjnej przyjaźni w dłuższej perspektywie czasu stanowiły rodzaj cementu niejednokrotnie wiążącego mocniej strony relacji. Dla relacji wirtualnej tego typu niebezpieczeństwa fundamentalnie jej zagrażają.

Przyjaźń wirtualna ma gwarantowaną również na poziomie nieosiągalnym dla tradycyjnej, czyli osobistej i bezpośredniej przyjaźni, cechę anonimowości. Z reguły łatwiej i szybciej człowiek potrafi się otworzyć, ujawnić intymne szczegóły swojego życia. Anonimowość ta jednak jest mieczem obusiecznym, łatwiej taką wirtualną przyjaźń w warunkach anonimowości zerwać.

Jak podkreśla Bauman (2003) kontakty wirtualne, choć z jednej strony są częstszymi i niejednokrotnie dynamiczniej rozwijającymi się, z drugiej są płytkie i krótkie. Są na tyle płytkie i krótkie, że rzadko kiedy przekształcają się w więzi. Przyjaźń wirtualna operuje specyficznym rodzajem bliskości. To bliskość bez wcześniejszego przestrzennego zetknięcia, to bliskość bez kosztów. Tym samym jest to bliskość mniej angażująca.

W końcu przyjaźń wirtualna zbudowana jest na specyficznym rodzaju zaufania, które nie wiąże się z osiągnięciem istotnego dla tego typu relacji poziomu intymności. Zaufanie w tradycyjnie rozumianej przyjaźni nie jest jedynie założeniem, a zaufanie przyjaciela należy zdobyć. Ponieważ zaufanie jest silnie skorelowane z intymnością wymaga równowagi między autonomią i otwartością. Budowanie wzajemnego zaufania polega też na tym, że każda ze stron zna osobowość drugiej na tyle, by móc zawsze wywołać u niej pożądaną reakcję (Wegscheider-Cruse, 2012). W przyjaźni wirtualnej zdecydowanie brakuje czasu i możliwości nawiązania na tyle silnej relacji by móc poznać chociażby w pewnym wymiarze osobowość drugiej strony.

Nawiązując do wspomnianego istnienia całej masy różnorodnych portali społecznościowych należy tutaj zasygnalizować, że sam proces nawiązywania, trwania i zrywania przyjaźni uległ znacznym przemianom. Obecnie jest bardziej niż kiedykolwiek wcześniej uprzedmiotowiony. Serwisy społecznościowe dają narzędzia i normy pozwalające na zarządzanie własną pulą przyjaciół. Przy czym relacje „przyjacielskie” liczone są już nie w dziesiątkach, a raczej w setkach czy czasami tysiącach. Portale dają wskazówki na co warto zwrócić uwagę przy oznaczaniu kogoś jako przyjaciela lub znajomego. Wielu młodych użytkowników serwisów akceptuje praktycznie każdą prośbę przyjęcia do grona znajomych nie bacząc na to, że osoba ta może uzyskać dostęp do informacji, którymi niekoniecznie dzielono by się z nią gdyby kontakt ten był nawiązywany w sposób bezpośredni.

Inna forma mutacji przyjaźni jest związana ze zjawiskiem jego seksualizacji. Jak na wstępie wspomniano, tym co zdecydowanie odróżnia przyjaźń od małżeństwa jest fakt, że choć bliskość wraz z rozwojem przyjaźni zdecydowanie zwiększa się, a wraz ze wzrostem intymności w relacji nasila się wiele zmiennych emocjonalnych, takich jak lubienie czy kochanie (Adelman, Parks i Albrecht, 2000) to jednak nie jest przekraczana granica seksualności. Związek przyjaźni tym różni się od małżeńskiego, że ten pierwszy jest czysto platoniczny. Tak było do niedawna. Od pewnego momentu widać tendencje do przekraczania pewnych granic intymności i poszerzania oczekiwań wobec tej relacji (Claxton, van Dulmen, 2013; Lehmilller, VanderDrift i Kelly, 2014). Ten rodzaj przyjaźni określany jest w języku angielskim jako:

one night stands, *booty calls*, *fuck buddies*, oraz *friends with benefits*. Takie formy relacji są popularne zwłaszcza wśród młodych ludzi.

Chociaż jak podkreślają Wentland i Reissing (2014) przypadkowy seks nie jest zjawiskiem nowym, to jednak włączanie seksu do relacji przyjacielskich, naturalne uzupełnianie nim kontaktu przyjacielskiego, jest zjawiskiem obserwowanym od niedawna. Taka sytuacja ma zazwyczaj miejsce pomiędzy przyjaciółmi o orientacji heteroseksualnej. Na pierwszy rzut oka relacja ta spełnia wszelkie kryteria tej tradycyjnej. Przyjaźń budowana jest o wzajemne zaufanie i wsparcie, jest dobrowolna i zakłada wzajemną pomoc. Jednak w relację wpisany jest również seks. Jak podkreśla Szarota (2014), dopuszczenie seksu staje się nie tylko czymś naturalnym ale wręcz oczekiwanym. Wzajemne ustalenia dotyczą częstości współżycia, choć wierność nie jest z reguły wymagana. Ten rodzaj aberracji w obrębie relacji przyjaźni jest dowodem na postępującą banalizację seksualnej sfery życia człowieka, jak również może być dowodem niechęci do wiązania się w trwale i wymagające zdecydowanie więcej wysiłku związki małżeńskie. Przyczyny mogą również wynikać z tak charakterystycznej dla kultury postindustrialnej normy bycia w pełni samorealizującą się jednostką.

Wentland i Reissing (2014) zaznaczają, że ten rodzaj relacji niesie ze sobą zasadnicze ryzyko. Skoro bowiem seks staje się zakontraktowanym elementem przyjaźni, to młodzi ludzie nie chcą wchodzić w bardziej angażujące związki. Ta krzyżówka więzi miłosnej i przyjacielskiej w zupełności może im wystarczyć. Jeśli młodzi ludzie traktują w pewnym sensie relację *friends with benefits* jako rodzaj dobrowolnej konsumpcji, to istnieje niebezpieczeństwo fałszywego zaangażowania. Albowiem tak długo taka przyjaźń ma sens trwać, jak długo jednostkowe oczekiwania są spełniane. Jeśli strony traktują relację przede wszystkim utylitarnie, nie ma mowy o istnieniu silnej więzi. Inną konsekwencją są niepowodzenia rozwojowe i rozczarowania, jakie może nieść za sobą tak hybrydowa relacja.

Podsumowanie

Przyjaźń ma dla ludzi bardzo duże znaczenie. Trudno bez niej wyobrazić sobie szczęśliwe życie. Nie potrafimy myśleć o niej inaczej, jak tylko o czymś wartościowym, czymś, czego życzymy sobie i innym. Przyjaźń jest koniecznym warunkiem ludzkiego rozwoju, zarówno na poziomie psychicznym, jak i społecznym.

W niniejszym artykule starano się zasygnalizować różne kwestie, na które badacz może natrafić, i którym będzie musiał stawić czoła. Wchodząc na ścieżkę eksploracji relacji przyjaźni nieodzownie spotka się rozmaite problemy łączące się z zagadnieniem przyjaźni. Jednym z trudniejszych wydaje się być stopniowy proces przekształceń relacji przyjaźni w inne formy zwłaszcza, że nadal środowisko psychologów i socjologów nie dopracowało się odpowiedniej definicji samego pojęcia. Szybkie przemiany zachodzące w kulturze nie ułatwiają tej pracy, co więcej może wkrótce okazać się, że wszelki dotychczasowy trud modelowania tej relacji okaże się zbędny, a pracę trzeba będzie rozpoczynać od początku. Być może, zważywszy na bardzo dynamicznie rozwijającą się i zmienną w czasie przestrzeń relacji przyjacielskich, potrzebne będzie zbudowanie definicji bardziej pojemnej.

Temat przyjaźni jest praktycznie nieobecny w polskiej psychologii, choć wydaje się godnym uwagi i atrakcyjnym z wielu powodów wskazywanych w tym artykule. Bardzo ważne jest prowadzenie badań

zwłaszcza nad wspomnianymi hybrydami relacji przyjacielskich, jak również istotne jest dokonywanie pionierskich badań porównawczych między kulturą polską a innymi kulturami.

W końcu też przyjaźń nie jest już obecnie zarezerwowana wyłącznie albo zwłaszcza przez psychologię. A nawet jeśli to psychologia ma wieść prym w badaniach nad tego typu relacjami to dziś nieodzownym staje się nieustanne korespondowanie w tych próbach naukowego zgłębiania zagadnienia z innymi dziedzinami nauk społecznych, tj. socjologią, kulturoznawstwem, ekonomią. Epoka postindustrialna narzuca dobrze pojętą interdyscyplinarność metodologiczną i eklektyczność teoretyczną. Nie należy się jej obawiać, trzeba stawić jej czoła.

Bibliografia:

- Adams, R. (1986). A look at friendship and aging., *Generations – Journal of the American Society on Aging*, 10(4), 40-43.
- Adams, R., Blieszner, R., De Vries, B. (2000). Definitions of friendship in the third age., *Journal of Aging Studies*, 14 (1), 117–133.
- Adelman, M., Parks, M., Albrecht T. (2000). Natura przyjaźni i jej rozwój. W: J. Stewart (red.), *Mosty zamiast murów: o komunikowaniu się między ludźmi* (376–387). Warszawa: PWN.
- Allan, G. (1983). Informal networks of care: issues raised by Barclay, *British Journal of Social Work*, 13, 417-433.
- Arunkumar, T., Dharmangadan, B. (2001). The friendship intensity measurement scale (FIMS), *Psychological Studies*, 46, 59-62.
- Bauman Z., (2003), *Razem osobno*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Beer, B. (2001). Anthropology of friendship. W: N. Smelser, P. Baltes (red.), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (5805-5808). Kidlington: Elsevier.
- Brooks, R. (2002). Transitional friends? Young people's strategies to manage and maintain their friendships during a period of repositioning., *Journal of Youth Studies*, 5 (4), 449-467.
- Claxton, S., van Dulmen, M. (2013). Casual sexual relationships and experiences in emerging adulthood., *Emerging Adulthood*, 1(2), 138–150.
- Doyle, P., de Medeiros, K., Saunders, P., Mosby, A., Van Haitisma, K. (2012). Friendships among people with dementia in long term care., *Dementia*, 1 , 1-19.
- Gasiul, H. (2015). *Psychologia motywacji*, Niepublikowany wykład. Warszawa.
- Giddens A., (2007). *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa: PWN.
- Giddens A., (2008). *Konsekwencje nowoczesności*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Gross, J., Srivastava, S., McGonigal, K., Richards, J., Butler, E. (2006). Optimism in close relationships: How seeing things in a positive light makes them so., *Journal of Personality and Social Psychology*, 91 (1), 143–153.
- Habermas J., (2000), *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*, Kraków: Universitas.
- Halpern D., (2005), *Social Capital*, Cambridge: Policy Press.
- Henderson, S., Gilding, M. (2004). 'I've never clicked this much with anyone in my life': Trust and hyperpersonal communication in online friendship., *New Media and Society*, 4, 487–506.

- Hiatt, C., Laursen, B., Mooney, K., Rubin, K. (2015). Forms of friendship: A person-centered assessment of the quality, stability, and outcomes of different types of adolescent friends., *Personality and Individual Differences*, 77, 149–155.
- Jacyno M., (2007). *Kultura indywidualizmu*, Warszawa: PWN.
- Keller, M. (2004). A cross-cultural perspective on friendship research., *ISBBD Newsletter*, 46(2), 1-4.
- Krappmann, L. (1996). Amicitia, drujba, shin-yu, philia, Freundschaft, friendship: On the cultural diversity of human relationship. W: M. Bukowski, A. Newcomb, W. Hartup (red.), *The company they keep: Friendship in childhood and adolescence* (19-40). New York: Cambridge University Press.
- Krokos J., (2000), *O prawdzie i wolności*, Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”.
- Lehmiller, J., VanderDrift, L., Kelly, J. (2014). Sexual communication, satisfaction, and condom use behavior in friends with benefits and romantic partners., *Journal of Sex Research*, 51(1), 74–85.
- Maffesoli M., (2008). *Czas plemion*, Warszawa: PWN.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A., (2004). *Przemiana więzi społecznych*, Warszawa: Scholar.
- McAndrew, F., Rybak, A. (2006). How do we decide whom our friends are? Defining levels of friendship in Poland and the United States., *The Journal of Social Psychology*, 146 (2), 147-163.
- Moore, A. (2009). Przyjaźń w różnych kulturach. Porównanie relacji w Polsce i w Anglii. Niepublikowana praca magisterska. Warszawa: Wydział Psychologii SWPS.
- Możdżyński, P. (2003). *Cyberprzestrzeń jako wyzwolenie*. Pobrano 5.10. 2007 z lokalizacji: www.rodman.most.org.pl: www.rodman.most.org.pl/Pawel_M2.htm
- Oswald, D., Clark, E. (2003). Best friends forever? High school best friendships and the transition to college., *Personal Relationships*, 10, 187-196.
- Pahl, R. (2008). Przyjaźń – społeczno spoiwo współczesnego społeczeństwa? W: P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności* (160-180). Kraków: Znak.
- Parker, S., de Vries, B. (1993). Patterns of friendship for women and men in same and cross-sex relationships., *Journal of Social and Personal Relationships*, 10, 617-626.
- Patterson, B., Bettini, L., Nussbaum, F. (1993). The meaning of friendship across the life span: Two studies., *Communication quarterly*, 41, 145-160.
- Reisman J., (1979). *Anatomy of friendship*, New York: Irvington.
- Seligman B., (2005), *Prawdziwe szczęście*, Poznań: Media Rodzina.
- Spencer L., Pahl R., (2006), *Rethinking friendship. Hidden solidarities today*, Princeton and Oxford: Oxford University Press.
- Szarota, P. (2014). Przyjaźń pod mikroskopem. Problemy metodologiczne w badaniach nad funkcjonowaniem relacji przyjacielskich., *Psychologia Społeczna*, 9, 1(28), 28-36.
- Szczepańska M., Gawel-Luty E., (2009), *Przyjaźń jako wartość w relacjach dzieci i młodzieży*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Sztompka P., (2007). *Zaufanie – fundament bezpieczeństwa*, Kraków: Znak.
- Vattimo G., (2006), *Koniec nowoczesności*, Kraków: Universitas.
- Wegscheider-Cruse S., (2012), *Learning to Love Yourself*.

- Wentland, J., Reissing, E. (2014). Casual sexual relationships: Identifying definitions for one night stands, booty calls, fuck buddies, and friends with benefits., *Canadian Journal of Human Sexuality*, 23(3), 167-177.
- Wierzbicka A., (2007), *Słowa kluczowe. Różne języki – różne kultury.*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Yalom I., (2008). *Psychoterapia egzystencjalna*, Warszawa: IPZ.